

# Старообрядці Донбасу XVIII – початок XX ст.: історико-конфесійний аспект

диякон Микола Рубан, Сергій Татаринів

*У статті здійснено спробу дослідити історію старообрядців Донбасу як окремої релігійної конфесії регіону. Проаналізовано кількісний склад та роль місцевих старообрядців у соціокультурних та церковно-релігійних процесах регіону XVIII – початку XX століття. Висвітлено місію діяльність православних священнослужителів Бахмутського та Слов'яносербського повітів Катеринославської губернії в пошуках шляхів відновлення церковної єдності.*

*Ключові слова: старообрядці, Донбас, розкол, єдиновірство, місіонерська діяльність.*

Колонізація території сучасного Донбасу відбувалася за активної участі старообрядців, які, оселяючись на новоприєднаних малозаселених теренах колишнього «Дикого поля», шукали собі прихисток від жорстоких гонінь царської влади, спричинених її недалекоглядною церковною політикою. Не вдаючись до спроб критичної історико-канонічної оцінки причин інституційного оформлення старообрядців як окремої релігійної спільноти, вважаємо за доцільне простежити обставини їхнього виникнення на Донбасі та участі як у церковно-релігійних, так і соціокультурних процесах регіону.

Актуальність вивчення історії старообрядців Донбасу зумовлена багатьма чинниками і насамперед потребою більш глибокого осмислення малодосліджених обставин участі традиційної конфесійної групи в колонізації південно-східних українських земель, що, у свою чергу, слід вважати частиною розробки більш широкої наукової проблеми, а саме ролі старообрядців у формуванні особливої етно-національної та релігійної палітри регіону.

Проблематика історії старообрядців в Україні представлена в роботах Ю. В. Волошина, С. В. Таранця, А. С. Бельського, П. В. Єремеєва

та ін. Обставини місіонерської діяльності архієпископа Никифора (Феотокі) щодо возз'єднання старообрядців розглянуті в статті Н. М. Діанової<sup>1</sup>. Дослідженню історії старообрядців саме Донбасу присвячено окремий розділ монографії відомого луганського краєзнавця та правника О. Д. Форостюка<sup>2</sup>. Краєзнавчий аспект історії старообрядського поселення «Ольховатка» на тлі загальноісторичних подій цієї конфесії висвітлено в статті донецьких істориків Г. Ю. Клепалової та І. Г. Луковенка<sup>3</sup>. Попри це, відсутність комплексної картини історії старообрядців Донбасу, потреба вирішення низки дослідницьких завдань з окресленої тематики, а надто ж залучення нових історичних джерел і зумовили обрання авторами даної наукової теми.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу нових джерел та наукової літератури висвітлити історичні обставини діяльності та роль старообрядців Донбасу в церковно-релігійних та соціокультурних процесах регіону протягом XVIII-XX ст.

Колонізація старообрядцями південно-східних українських територій колишнього «Дикого поля» відбувалась у чотири хвилі протягом другої половини XVII – початку XIX с. Перша хвиля – у 1760-1763 рр. прямувала зі Стародубщини до околиць Єлисаветграда (нині – м. Кропивницький); друга хвиля – у 1772-1773 рр., за сприянням графа П. О. Румянцева, у складі 2370 осіб прямувала з польських та молдавських земель; третя – у 1785-1786 рр., за сприянням князя Г. О. Потьомкіна; четверта – після 1803 р., за словами

<sup>1</sup> Волошин Ю. В. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст.: історико-демографічний аналіз / Дис. д. іст. наук. – Полтава, 2006.; Таранец С. В. Старообрядчество Подолы / НАН України, Ін-т. укр. археографії та источниковедення ім. М. С. Грушевського. – К., 2000. – 240 с.; Таранец С. В. Старообрядчество города Киева и Киевской губернии / НАН України, Ін-т. укр. археографії та источниковедення ім. М. С. Грушевського. – К., 2004. – 350 с.; Катунин Ю. А., Бельский А. В. Этапы борьбы за создание церкви у старообрядцев // Культура народов Причерноморья. – 2006. – №81. – С. 106-109; Єрмеєв П. В. Динаміка чисельності та конфесійного складу старообрядницького населення Харківської губернії в 1840-х – першій половині 1850-х рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 14. – С. 198-206; Діанова Н. М. Місіонерська діяльність архієпископа Нікіфора (Феотокі) на Півдні України // Чорноморський літопис. – Миколаїв, 2012. – Вип. 6. – С. 58-62.

<sup>2</sup> Форостюк О. Д. Луганщина релігійна. Історичний і правовий аспекти. – Л., 2004. – 206 с.

<sup>3</sup> Клепалова Г. Ю., Луковенко І. Г. З історії старообрядництва в Донбасі / Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). – Київ-Донецьк: Рідний край, 2001. – Вип. 18. – С. 286-289.

А. А. Скальковського, «вже найбільш заскнілих бузувірів молокан і духоборів [Пер. – М.Р.]»<sup>4</sup>. Старообрядці привнесли високу культуру землеробства,

*«часто за кожний крок у Степувони мусили вести важку й криваву боротьбу з ногойцями, а частіше – з запорожцями... Серед них було багато освічених людей, у їхніх каплицях збереглися дорогоцінні рукописи книг Святого Писання, маємо свідчення про типографію, що була заснована в них [Пер. – М.Р.]»<sup>5</sup>.*

У 1778 р. на теренах Бахмутської провінції існували старообрядські слободи Біла (згодом – Городище) та Ольховатка. Зрозуміло, що ієрархи новоутвореної Славенсько-Таврійської єпархії, що охоплювала ці терени, прагнули щонайшвидше вирішити питання щодо возз'єднання старообрядських общин з усією повнотою Православної Церкви, задля чого розпочалися активні спроби місійної діяльності.

Перші спроби до пошуку діалогу зі старообрядцями були ініційовані високоосвіченим архієпископом Никифором (Феотокі), який очолював єпархію з 6 серпня 1779 до 9 вересня 1886 рр. Протягом 1780-х рр. ієрарх розпочав діалог зі старообрядськими общинами, дозволяючи їм зберігати особливості давньоруського богослужбового чину, за умови визнання авторитету церковної ієрархії. Згодом цей принцип поширився серед усієї повноти Церкви, затверджений московським митрополитом Платоном (Левшиним) під назвою «единовѣріє». Архієпископ Никифор видав «Окружное посланіє встѣмъ именующимъ себя старовѣрами, въ Славенской и Херсонской епархіи обитающимъ», що було розіслане в місця їхнього мешкання. У відповідь на це Посланія старообрядці Бахмутського краю через бахмутського протоієрея П. Раєвського передали архієпископу «Соловецкую челобитную» – особливо шанований старообрядський апологетичний твір, складений та поданий цареві Олексію Михайловичу насельниками Словецького монастиря в 1667 р., отримавши яку ієрарх одразу ж склав «Отвѣты на соловецкую челобитную, присланную бахмутскими раскольниками», які разом з «Окружним

<sup>4</sup> Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийско гокрая. – С. 213.

<sup>5</sup> Там само.

посланням» склали його золоту апологетичну спадщину<sup>6</sup>. Утім, ані «Послання», ані «Відповіді» не задовольнили переконань бахмутських старообрядців.

Капітан Генерального Штабу Росії В. Павлович після обстеження Бахмутського та Словоносербського повітів у 1860 р. писав, що

*«старообрядцы находятся преимущественно въ Славяно-сербскомъ уѣздѣ, въ селеніяхъ Городище, Орѣховъ ... Всего старообрядцевъ 4 965 душъ обоого пола... Упрямство и закоренѣлость въ прежнихъ правилахъ и обрядахъ, составляя отличительный характеръ каждой изъ раскольниковскихъ сектъ, служитъ причиною тому, почему до сихъ поръ, несмотря на всѣ мѣры правительства, секты эти не приведены къ убѣжденію слитъ въ одну православную вѣру. Невѣжество ихъ обнаруживается вездѣ и во всѣмъ, но будучи преследуемы правительствомъ они не могутъ распространять свои ложныя правила на другихъ жителей и только между собою составляютъ одно тѣсное неразрывное братство, твердо противящееся введенію православія. Молоканы, живущіе въ Славяносербске, составляютъ одну изъ самыхъ вредныхъ сектъ, по своимъ понятіямъ и правиламъ»<sup>7</sup>.*

За статистичними даними в 1881 р. на території Катеринославської губернії мешкало старообрядців – 7 656 осіб<sup>8</sup>. Станом на 1882 р. в Бахмутському повіті нараховувалось 287 осіб старообрядців<sup>9</sup>. З 1870-х рр. у повіті з'явилися сектанти «хроми-малапути» (не вживали м'яса, горілки; практикували суворий аскетизм; проводили обряди на таємних зібраннях у кінці сіл, перевдягалися). З боку місцевого населення спостерігалось вороже ставлення до сектантів: траплялися самочинні розправи, приговори сходів – до покарання було притягнуто 2 особи. У 1883 р. загальна чисельність старообрядців у губер-

<sup>6</sup> Див.: Никифоръ (Феотоки), архієп. Отвѣты на вопросы старообрядцевъ. – М., 1800. – 361 с.

<sup>7</sup> Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба: Екатеринославская губерния. // Составил Генерального Штаба капитан В. Павлович. – С. 156.

<sup>8</sup> Обзор Екатеринославской губернии за 1881 г. Приложение къ нижайшему докладу Е. И. В. – С. 43.

<sup>9</sup> Обзор Екатеринославской губернии за 1882 г. Приложение къ нижайшему докладу Е. И. В. – С. 12.

нії збільшилася на 237 осіб, у т.ч. в Бахмутському повіті мешкало – 207 осіб та понад 7 тис. у Словоносербському. З Православною Церквою возз'єднано 8 осіб<sup>10</sup>.

Серед працівників металургійного заводу Дж. Юза старообрядців було – 7 осіб, які характеризувалися, як «особи торгіві, постійно міняють місце проживання, ... вчили дітей у земських школах, вступали у шлюби»<sup>11</sup>. Станом на 1884 р. у Бахмутському повіті мешкало 185 осіб старообрядців – 3-тя чисельність серед повітів губернії<sup>12</sup>. У 1887 р. в губернії мешкало 6,9 тис. старообрядців. У Звіті було відзначено «наверненість давньописаним іконам, стародрукованим книгам та обрядам предків розкольників». З Церквою возз'єднано 70 осіб<sup>13</sup>. У 1894 р. чисельність старообрядців у губернії зросла на 3,3 тис. до 11,6 тис., серед яких: безпоповців – 10,8 тис., малапутів – 392. У Бахмутському повіті 26 безпоповців. Возз'єднано з Церквою у губернії – 6 малапутів та 33 старообрядців. Діяло 30 місіонерських комітетів<sup>14</sup>. Чисельність розкольників зменшилася тільки в 1895 р. у губернії на 2 208 осіб. Безпоповців у Бахмутському повіті – 62<sup>15</sup>.

Центр старообрядців за чисельністю, релігійним фанатизмом та ворожістю до Православної Церкви знаходився у с. Городище однойменної волості Словоносербського повіту. Цю місцевість відвідували видатні начетники К. А. Перетрухін та московський старообрядський архієпископ Іоан (Картушин). За даними перепису 1897 р. в селі мешкало 4 060 осіб (1 931 – чоловічої статі та 2 129 – жіночої), з яких 3 778 – старообрядці<sup>16</sup>. Городищенські старообрядці були розділені на два ворожі табори та три парафії. Місцевим попівцям належав Преображенський монастир, заснований на місці старо-

<sup>10</sup> Обзор Екатеринославской губернии за 1883 г. Приложение къ нижайшему докладу Е. И. В. – С. 28.

<sup>11</sup> Там само.

<sup>12</sup> Обзор Екатеринославской губернии за 1884 г. Приложение къ нижайшему докладу Е. И. В. – С. 6.

<sup>13</sup> Обзор Екатеринославской губернии за 1887 г. Приложение къ нижайшему докладу Е. И. В. – С. 67.

<sup>14</sup> Обзор Екатеринославской губернии за 1894 г. Приложение къ нижайшему докладу Е. И. В. – С. 120.

<sup>15</sup> Там само.

<sup>16</sup> Населенныя мѣста Россійской Имперіи в 500 и болѣе жителей съ указаніем всего наличнаго въ них населенія и числа жителей преобладающихъ въроисповѣданій по даннымъ первой всеобщей переписи 1897 г. – С. 59.

винного скиту<sup>17</sup>. У 1904 р. розпочалося будівництво нового Свято-Духівського храму<sup>18</sup>.

Не менш важливим старообрядським поселенням Донбасу було с. Ольховатка Чорнухинської волості Слов'яносербського повіту. На початку ХХ ст. населення Ольховатки складало більше 3 тис. чол., з яких – 2 614 – старообрядців<sup>19</sup>. На території села існував невеликий старообрядський жіночий монастир та церква<sup>20</sup>. Існують відомості про функціонування старообрядських общин у повітовому центрі – м. Луганську<sup>21</sup>.

Духовенство Катеринославської єпархії приділяло значну увагу боротьбі зі старообрядцями в Бахмутському та Слов'яносербському повітах губернії. Вихідці з цих земель майбутні ієрархи – Олексій (Дородніцин) та Олексій (Баженов) провадили на цій ниві активну місіонерську діяльність. Зокрема, у вересні 1901 р. майбутній ієрарх – о. Анемподист Дородніцин зайняв місце викладача богослів'я, історії та викривання розколу й місцевих сект при Чернігівській духовній семінарії неподалік старообрядської Стародубщини. Перу архієпископа Олексія належать численні роботи з богослів'я та розколу<sup>22</sup>.

12 січня 1899 р. Скотовато-Голіцинський Місіонерський комітет Бахмутського повіту в складі голови – священника М. Іваницького, священників З. Філіпова, П. Коробчанського та М. Явецького провели диспут з 17 старообрядцями в присутності православних Скотоватого, Орловки, Ново-Бахмутівки та Ново-Ясинуватого<sup>23</sup>. На роз'яснення священників щодо потреби шанування святих угодників опоненти відповідали категоричною незгодою. Агресивно вели себе старообрядці Яловий та Чухно, заперечивши, що вони мають лише одного

<sup>17</sup> Форостюк О. Д. Луганщина релігійна. Історико-правовий аспект. – С. 41.

<sup>18</sup> Там само.

<sup>19</sup> ДАДО. – Ф. 69. – Оп. 1. – Спр. 300. – Арк. 25.

<sup>20</sup> ДАДО. – Ф-Р 4021. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 7.

<sup>21</sup> Докотош Б. Очерки истории Луганска. – С. 69; Форостюк О. Д. Вк. праця. – С. 41.

<sup>22</sup> Алексий (Дородницын), архиеп. О безблагодатности таинств у еретиков и раскольников // Голос Церкви. – 1915. – Январь. – С. 42-52; Алексий (Дородницын), архиеп. Материалы для истории религиозно-рационалистического движения на юге России во второй половине XIX ст. – Казань, 1908. – 712 с.; Алексий (Дородницын), еп. Полное собрание сочинений. Том. 1. Статьи богословско-философского и церковно-исторического содержания. – Саратов, 1913. – 593 с.

<sup>23</sup> Сообщение Скотовато-Галицинского Миссионерского Комитета, Бахмутского уезда // Катеринославские епархиальные ведомости. – 1900. – С. 146.

«Ходатая» – Ісуса Христа, а особисто Яловий заявив, що «Я Вам вже не раз казав, що я не є членом Православної Церкви. Чого ж Ви чіпляєтесь до мене? [Пер. – М.Р.]»<sup>24</sup>.

5 вересня 1899 р. священник С. Шалкінський провів у приміщенні Городищенської земської школи публічну бесіду з місцевими старообрядцями на тему: «Чи порушувала східна церква православну віру?»<sup>25</sup>. Однак, місцеві начетники проігнорували цей захід, присутні ж віряни не висловлювали суттєвих заперечень<sup>26</sup>. 8 вересня з публічною бесідою на тему «Відмінність між догматом віри та церковним обрядом» священник-місіонер відвідав с. Орехове. Однак місцеві старообрядці на чолі з попом С. Токаревим так само проігнорували запрошення на цей захід, і зрештою, до бесіди долучилася лише незначна кількість місцевих єдиновірців<sup>27</sup>.

Отже, широка участь старообрядців у колонізації території сучасного Донбасу обумовила їхню фактичну інтеграцію до процесі в подальшого соціокультурного та етно-конфесійного формування регіону. Протягом століть місцеві общини зберегли свою унікальну етно-релігійну окремішність. Активні місіонерські заходи православних священнослужителів Катеринославської єпархії щодо возз'єднання старообрядців з Православ'ям на підставах ініційованого архієпископом Никифором (Феотокі) інституту «єдиновір'я» не мали суттєвого успіху внаслідок фактичного викривлення православної богословської доктрини у свідомості «розкольників». На жаль, проблематика історії старообрядців Донбасу ще не знайшла свого належного висвітлення в контексті вітчизняної церковної історіографії. Подальший розвиток даної тематики вимагає залучення ширшого кола історичних джерел з метою уточнення соціальної структури та кількісних характеристик старообрядців Донбасу.

<sup>24</sup> Сообщение Скотовато-Галицинского Миссионерского Комитета, Бахмутского уезда // Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1900. – С. 150.

<sup>25</sup> Сektанство и раскол. Хроника епархиальной миссии // Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1900. – №1 – С. 12.

<sup>26</sup> Сektанство и раскол. Хроника епархиальной миссии // Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1900. – №2 – С. 32.

<sup>27</sup> Там само. – С. 33.

### Список джерел і літератури:

1. *Алексий (Дородницын), архиеп.* Материалы для историирелигиозно-рационалистического движения на юге России во второй половине XIX столетия. – Казань, 1908. – 712 с.
2. *Алексий (Дородницын), архиеп.* О безблагодатности таинств у еретиков и раскольников // *Голос Церкви.* – 1915. – Январь. – С. 42-52.
3. *Алексий (Дородницын), еп.* Полное собрание сочинений. Том. 1. Статьибогословско-философского и церковно-исторического содержания. – Саратов, 1913. – 593 с.
4. *Волошин Ю. В.* Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст.: історико-демографічний аналіз / Дис. д. іст. наук. – Полтава, 2006.
5. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. 69. – Оп. 1. – Спр. 300. – Арк. 25.
6. ДАДО. – Ф-Р 4021. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 7.
7. *Діанова Н. М.* Місіонерська діяльність архієпископа Нікіфора (Феотокі) на Півдні України // *Чорноморський літопис.* – Миколаїв, 2012. – Вип. 6. – С. 58-62.
8. *Єремєєв П. В.* Динаміка чисельності та конфесійного складу старообрядницького населення Харківської губернії в 1840-х – першій половині 1850-х рр. // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць.* – 2011. – Вип. 14. – С. 198-206.
9. *Катунин Ю. А., Бельский А. В.* Этапы борьбы за создание церкви у старообрядцев // *Культура народов Причерноморья.* – 2006. – №81. – С. 106-109.
10. *Клепалова Г. Ю., Луковенко І. Г.* З історії старообрядництва в Донбасі / *Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей).* – Київ-Донецьк: Рідний край, 2001. – Вип. 18. – С. 286-289.
11. *Локотюш Б. Н.* Очерки истории Луганска. – Л., 1993. – 140 с.
12. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба: Екатеринославская губерния. // *Составил Генерального Штаба капитан В. Павлович.* – Санкт-Петербург: Типография Департамента Генерального Штаба, 1862. – 351 с.
13. Населенныя мѣста Россійской Имперіи в 500 и болѣе жителей съ указаніем всего наличнаго въ них населенія и числа жителей преобладающихъ върои сповѣданій по даннымъ первой всеобщей переписи 1897 г. — IX + 270 + 120 с.
14. *Никифоръ (Феотоки), архієп.* Отвѣты на вопросы старообрядцевъ. – М., 1800. – 361 с.
15. Обзор Екатеринославской губернии за 1881 г. Приложение къ нижайшему докладу Е. И. В.–Екатеринославъ, 1881. – 70 с.
16. Обзор Екатеринославской губернии за 1882 г. Приложение къ нижайшему докладу Е. И. В.–Екатеринославъ, 1882. – 70 с.
17. Обзор Екатеринославской губернии за 1883 г. Приложение къ нижайшему докладу Е. И. В.–Екатеринославъ, 1883. – 90 с.
18. Обзор Екатеринославской губернии за 1884 г. Приложение къ нижайшему докладу Е. И. В.–Екатеринославъ, 1884. – 110 с.



19. Обзор Екатеринославской губернии за 1887 г. Приложение к нижайшему докладу Е. И. В. –Екатеринославъ, 1887. – 124 с.
20. Обзор Екатеринославской губернии за 1894 г. Приложение к нижайшему докладу Е. И. В. –Екатеринославъ, 1894. – 140 с.
21. Обзор Екатеринославской губернии за 1895 г. Приложение к нижайшему докладу Е. И. В. –Екатеринославъ, 1895. – 170 с.
22. Сektанство и расколъ. Хроника епархіальной мисіи // Екатеринославскіе епархіальные вѣдомости. –1900. – №1 – С. 12-14.
23. Сektанство и расколъ. Хроника епархіальной мисіи // Екатеринославскіе епархіальные вѣдомости. –1900. – №2 – С. 30-36.
24. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новоросійского края. – Одесса, 1850. – Т.1. – 364 с.
25. Сообщение Скотовато-Галицинского Миссіонерскаго Комитета, Бахмутского уѣзда // Екатеринославскіе епархіальные вѣдомости.– 1900. – С. 146-150.
26. Таранец С. В. Старообрядчество города Киева и Киевской губернии / НАН Украины, Ин-т. укр. археографіи и источниковедения им. М. С. Грушевского. – К., 2004. – 350 с.
27. Таранец С. В. Старообрядчество Подолии / НАН Украины, Ин-т. укр. археографіи и источниковедения им. М. С. Грушевского. – К., 2000. – 240 с.
28. Форостюк О. Д. Луганщина релігійна. Історичний і правовий аспекти. – Л., 2004. – 206 с.